

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 5, Sayı 13, Kasım 2018, ss. 115-134.
Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 13, November 2018, pp. 115-134.
ISSN 2148-5704
DOI Number: 10.17822/omad.2018.114
Geliş Tarihi/Received: 02.07.2018 Kabul Tarihi/Accepted: 23.11.2018

1914 HALEP VİLAYET BÜTÇESİ (OSMANLI VİLAYET BÜTÇESİNE BİR ÖRNEK)

1914 Aleppo Province Budget An Example of the Ottoman Province Budget

Hasan KARAKÖSE*

Öz: Mali alanda yapılan reformlardan birisi de 1846'dan itibaren modern anlamda tahmini bütçelerin hazırlanmaya başlanması olmuştur. I. Meşrutiyet'in ilanından sonra bütçe yapma yetkisi Kanun-ı Esasî, Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Âyân'a verildi. Yeni düzenleme ile her senenin bütçe uygulaması padişahın yetkisi ve onaylaması ile yürürlüğe girmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1910 tarihli "Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu" ile kapsamlı bir düzenleme getirildi. Devlet bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve denetimine ilişkin genel hükümler içeren bu kanun, 1911 yılında yürürlüğe girdi. 1913 tarihinde yürürlüğe giren, "İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati" Vilayet idaresi ve taşra maliyesinde önemli yenilikler getirdi. Bu kanunla vilayetlerin kendi idareleri altında mal varlıkları, gelir-giderleri ve Vilayet bütçeleri oluşturuldu. Bu kanuna göre hazırlanan 1914 senesi Halep Vilayet bütçesi ilk olması bakımından önem arz etmektedir. Bütçenin temel alt başlıkları; 1330 (1914) Senesi Halep Vilayet Bütçe Nizamnamesi, tahminî varidat bütçesi, "Elif" cetveli, ödenek bütçesi, "Be" cetveli, değişmesi muhtemel "Te" cetveli, varidatın detaylandırıldığı kısım, muhassasatın (ödenek) detaylı olarak ele alındığı 43 fasıllık kısımdır. Araştırma, arşiv kaynaklarına ve bu alanla ilgili çalışmalara dayanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde daha önce yapılan bütçelerden farklı olarak, günümüz bütçelerine benzerlikleri bulunan bir vilayet bütçesinin hususiyetlerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, Halep bütçesi, gelir-gider, ödenek, bütçe nizamnamesi

Abstract: One of the reforms in the real estate has been the beginning of the preparation of estimated budgets in the modern sense since 1846. After the proclamation of the First Constitutional Monarchy (Meşrutiyet), the authority to make budget was given to Kanun-ı Esasî, (Constitution), Meclis-i Mebusan (Council of Ministers) and Heyet-i Âyân (Chamber of Notables). With the new regulation, budget implementation of each year came into force with the sovereignty of sultan and approval of the Sultan. After the proclamation of the Constitutional Monarchy (Meşrutiyet), a comprehensive regulation was introduced "General Accounting Procedure Law" (in 1910) dated 1910. This law, which contains general provisions on the preparation, implementation and supervision of the state budget, entered into force in 1911. The budget consists of the following headings: The "Provinces General Administrative Law", which entered into force in 1913, introduced significant innovations in the provincial administration and provincial finance. With this law, assets, income-expenses and provincial budgets were established under the provincial administrations' own administrations. The 1914 Aleppo province budget prepared according to this law is important in terms of being first. The main subheadings of the budget, those are; 1330 Year of the Aleppo province Budget Ordinance, estimated revenue budget, "Elif" chart, payment budget, "Be" chart, likely to change" "Te" chart, where the income is detailed, 43 chapters in which the appropriation is handled in detail. The research is based on archival sources and studies related to this field. Unlike in previous budgets in the Ottoman Empire, it demonstrates the characteristics of a province budget with similarities to today's budgets.

Keywords: Budget, Aleppo budget, income-expenditure, allowance, budget regulation

* (Dr. Öğr. Üyesi), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir/Türkiye, e-mail: hkarakose@ahievran.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0003-1853-8266

Giriş

1. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Bütçe Uygulaması

Makalede metot olarak sebep-sonuç ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bunun için de Halep vilayetinin hazırlayıp İstanbul'a gönderdiği bütçe taslağı ile İstanbul hükûmetinin vilayet için tahsis ettiği ödenekler belgelere dayanarak olduğu gibi verilmiştir. Bütçenin harcanma yerleri ise başlıklar hâlinde gösterilmiş ve kısaltma yoluna gidilmiştir. Böylece makale biraz olsun kısaltılarak ana hatları ile değerlendirme imkânı ortaya çıkmıştır. Konuyu teşkil eden 1914 Halep bütçesine geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nde bütçenin tarihi ele alınmış ve Birinci Dünya Savaşı başlarına kadar konu ile ilgili gelişmeleri değerlendirme imkânı ortaya çıkmıştır.

Bütçeler, devletlerin gelir ve giderlerinin yasalar çerçevesinde yıllık olarak takibi, izlenmesi ve uygulanmasını sağlayan resmî düzenlemelerdir.¹ Bütçeleri, devletlerin bir mali yıl içinde gelir ve giderlerinin nasıl olması gerektiğini gösteren, gelirlerin toplanmasına, giderlerin harcanmasına ruhsat veren bir kanundur, diye de tanımlayabiliriz.² Demokratik parlamenter yönetimlerde bütçeler, yasama yürütmeye görevli hükümetlerin, kamu harcamalarını yapma ve bu harcamaları gerçekleştirmek için kamu gelirlerini toplama yetkisini düzenleyen ve yasama organı tarafından çıkarılan vesikalardır.³ Mahallî idarelerin (il özel idaresi ve belediye) bütçesi ise yetkili organlarınca onanan bir belgedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren bütçe düzenlemesi bir kural olarak kabul edilmiş ve İslam mali esaslarına göre bütçeler hazırlanmıştır. Yapılan bütçelerde devlet gelir ve giderleri arasında aktarma yapılmamakta yani tahsisi varidat usulü kullanılmaktaydı.⁴ Osmanlı merkez maliyesinin mukataa, cizye ve avârız olmak üzere üç gelir kaynağı vardı. Mukataalar, özel müteşebbisler tarafından işletilen, günümüzdeki kamu iktisadi ve mali kurumlarıdır. Cizye, zımmî diye ifade edilen, Müslüman olmayan çalışan erkek nüfustan alınır. Avârız ise ilk önceleri savaş harcamalarını karşılamak için konmuştu. Fakat XVII. yüzyılın sonlarından itibaren diğer vergiler gibi olağan vergi hâline geldi. Belirtilen bu vergilerin tamamı Tanzimat'tan sonra ya kaldırıldı veya değişikliğe uğradı.⁵

XV. yüzyıldan itibaren, Osmanlı bütçelerinde devletin yılsonu gelir ve giderlerini gösteren günümüzdeki gibi kapsamlı olmayan cetveller vardır. Bunlar varsayım ve tahminlere göre hesaplardan ziyade, kesin hesap niteliğindeki cetvellerdir. Bu kesin hesap cetvelleri çağımızdaki bütçe anlayışına uymamakla birlikte devletin gelir ve giderlerinden dolayı bütçe olarak kabul edilmektedir. Gerçekte Osmanlı devlet adamları bunlara hiçbir zaman bütçe dememiş, "*İcmal-i Varidat ve Mesarifat-ı Hazine-i Âmire*" veya "*Muhasebe-i Varidat ve Mesarif-i Hazine-i Âmire*" demişlerdir. Hazırlanan bu kesin cetveller, genellikle devletin nakit gelir ve giderlerini göstermekteydi. Aslında sözünü ettiğimiz XVI. ve XVII. yüzyıllarda dünyanın hiçbir yerinde bütçe kavramı bilinmemekteydi.⁶

XV. yüzyılda olduğu gibi XVI.-XVIII. yüzyıllara ait Osmanlı bütçeleri de yılsonu gelir-gider hesaplarını gösteren cetvellerden oluşurdu. Bunlar bir bütçe yılı içinde hazineye giren gelirlerin ne kadarının aynı mali yıl içinde harcadığını gösterirdi.⁷ Burada şu hususun altını çizmekte fayda vardır: Osmanlı bütçe giderleri timar ve vakıfların harcamalarını içermez. Diğer

¹ Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 7.

² Abdüllatif Şener, *Sona Doğru Osmanlı*, Birleşik Kitabevi, Ankara 2007, s. 3.

³ Mehmet Genç, Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeleri*, Cilt:1, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, 7, Harun Şahin, "Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü", (1839-1922) *The Journal of Science Studies Academic Social*, Cilt: 6, Sayı, 2, 2013, s. 855.

⁴ H. Şahin, *agm.*, s. 856.

⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler*, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 212-213

⁶ H. Şahin, *agm.*, s. 856.

⁷ H. Şahin, *agm.*, s. 856.

bir ifade ile bu sistemlerin dışında kalan nakdî harcamaları kapsar. Bunların en önemlisi askerlere verilen maaşlar ve tazminatlarıdır (mevacibat). Bu harcamaların genel bütçe içindeki payı %70'leri bulurdu. Ayrıca Osmanlı bütçelerinde günümüz bütçelerinde yer alan kamu yatırım harcamaları yer almazken bazı bakım ve onarım masrafları görülmüştü. Eğitim, sağlık, bayındırlık, diyanet gibi kurumların yatırımları hazineден karşılanmaz genel prensip olarak vakıflar, ocaklar gibi bazı kurumlar tarafından sağlanırdı.⁸

Avrupa'da XVIII. yüzyılda bütçenin ilk defa ortaya çıktığı ve geliştiği ülke İngiltere'dir. Fransa'da ise bu tarihten bir buçuk asır sonra, 1862 tarihinde bütçenin temelini oluşturan Genel Muhasebe Kararnamesi sistemleştirilmiş ve bu tarihten sonra dünyaya yayılmıştır.⁹

Sultan III. Selim ve II. Mahmud'un ilk dönemlerinde reformlar ülkenin ihtiyaçlarından dolayı askerî sahalarda yapılmış, henüz ihtiyaç görülmediğinden dolayı mali alanlarda ıslahata oldukça az yer verildi. Gelişen şartlar gereği mali ıslahatlar 1830'da II. Mahmud zamanında Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulmasıyla başladı ve Tanzimat'ın ilanından sonra diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da çalışmalar hızlandırıldı. Tanzimat yöneticileri tarafından başlatılan II. Abdülhamid ve daha sonra İttihat ve Terakki döneminde devam edilen reformlar, Osmanlı maliyesinde günümüzde uygulanan modern mali sistemin doğmasına ve kullanılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁰

2. Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e Kadar Bütçe Uygulaması

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olan divan sistemi, II. Mahmud döneminde kaldırılarak yerine nezaretler kuruldu. Kurulan nezaretler arasında Maliye Nezareti de vardı. Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nin mali işlerini yürüten defterdarlığın görevleri 1838 yılında Maliye Nezaretine devredilmiş oldu. 1840 yılı sonrasında Maliye Nezaretinin görevleri daha da genişletildi, devletin bütün gelir ve giderleri tamamen bu nezarete bırakıldı.¹¹

Maliye Nezaretinin kurulmasındaki amaç, devletin gelir ve giderlerinin tek hazinede toplanmasını sağlamaktır. Böylece, mali reformların yanı sıra, taşrada yapılan yolsuzlukların önüne geçilecek ve devletin vergi gelirlerinin artırılmasını sağlanmış olacaktır.¹²

Bunun için önce, devletin önemli problemlerinden birisi olan iltizama son verildi ve iltizama verilen devler gelirlerinin muhassıllar¹³ aracılığıyla emaneten idaresine başlandı. Ancak yeni uygulama iltizam sisteminden önemli oranda fayda sağlayan sarrafları ve mültezimleri rahatsız edince, gerektiği zamanlarda iltizam usulüne tekrar dönüş yapma ortamları doğdu.¹⁴

Mali alanda yapılan reformlardan birisi de 1846'dan itibaren günümüz bütçe anlayışına uygun tahminî bütçelerin hazırlanmaya başlanması oldu¹⁵ ve 1848-1849 yılında bütçe kurallarına uygun yeni bir bütçe yapıldı.¹⁶ O zamana kadar edinilen tecrübeler dikkate alınarak 1855 tarihinde Bütçe Nizamnamesi hazırlanarak yürürlüğe girdi. Bu nizamname devletin gelir-gider defterlerinin her yıl düzenlenmesini emrediyordu.¹⁷ Nizamnamenin birinci maddesine

⁸ A. Tabakoğlu, *agm.*, s. 213.

⁹ H. Şahin, *a.gm.*, s. 856.

¹⁰ T. Güran, *age.*, s. 3, H. Şahin, *agm.*, s. 855.

¹¹ Aslıhan Nakipoğlu, "19. Yüzyılda Osmanlı Mâliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Mâliye Nezâreti'nin Kurulması", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 5, S.2, 2012, s. 75, H. Şahin, *age.*, s. 859.

¹² İlber Ortaylı, "Osmanlı Maliyesi ve Tarihi, Tanzîmât Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", *Devlet ve Toplum*, Cilt:1, 1994, s.291, A. Nakipoğlu, *agm.*, s. 75.

¹³ Muhassıl, tahsildar demektir. Bunlar, eyalet ve sancak muhassılları, cizye muhassıllığı, zecriye muhassıllığı, harç muhassıllığı kısımlarına ayrılmaktadır. Bkz. Ziya Mürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989 s. 138. Tahsildar ise devletin gelirlerini toplayan olup bunlara önceleri muhassıl denilmekteydi. Bkz. Z. Mürsel, *age.*, s. 144.

¹⁴ A. Nakipoğlu, *agm.*, s. 77.

¹⁵ T. Güran, *age.*, s. XIX, Yakup Akkuş, "Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri Nasıl Okunmalıdır?" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S.40, 2013, s. 150.

¹⁶ Z. Mürsel, *age.*, s. 129.

¹⁷ H. Şahin, *age.*, s. 860.

göre her yıl devletin gelir-giderlerini gösteren bir muvazene defteri (bütçe defteri) tutulacak ve yapılacak yıllık mali işlerde bu defter esas alınacaktı. Masraflar, her daire tarafından önceden belirlenen özel masraflar ve Maliye Nezaretinin yapmış olduğu genel masraflar olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Gelirler ise devlet tarafından toplananlar, mal vergisi ile bazı eyaletlerden gelen vergiler, iane-i askeriye vergisi, maden vergileri, öşür vergileri, beylik malları gelirleri ve evrak-ı sahiha gelirleri gibi gruplara ayrılmaktaydı. 1855 nizamnamesi devletin gelir ve giderlerinin belirlenmesi, gelir-gider dengesinin kurulması, olağanüstü harcamalar için para ayrılması esasını getirmesi bakımından önem arz etmektedir.¹⁸ Daha sonra 13 Nisan 1287 (1870) tarihinde yapılan yeni düzenleme ile her vilayetin genel masraflarını kapsayan birer muvazene defteri ve tarifname gönderilmesi uygulaması başlatıldı.¹⁹

Birinci Meşrutiyet'in ilanından sonra bütçe hazırlama ve yapma yetkisi Kanun-ı Esasi'ye göre Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Âyân'ın görevleri arsına girdi. Yeni düzenleme ile her senenin bütçe uygulaması padişahın yetkisi ve onaylaması ile yürürlüğe girmekteydi.²⁰ Birinci Meşrutiyet döneminde bütçe önce Meclis-i Mebusan tarafından görüşülür, tartışılır ve sonra karara bağlanırdı. Burada görüşülen bütçe padişaha sunulurdu. Padişah bütçe taslağını kabul eder veya gerekli görülen hususlarda değişiklik için tekrar sadrazama gönderilirdi. Yapılan değişikliklerin sonunda yeniden padişaha sunulması ve tasdik olunduktan sonra yürürlüğe girmesi gerekmekteydi.²¹ Ancak bu temel hükümler 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar kanunun belirttiği gibi uygulanmamış, vergiler padişahların emirleri doğrultusunda toplanmaya ve yine onun uygun gördüğü yerlere harcanmaya devam edilmiştir.²²

Yapılan düzenleme ile kanuni gerekçe olmadan vergi toplanamayacağı, devlet gelir ve giderlerinin her sene için Muvazene-i Umumiye Kanunu (Genel Bütçe Kanunu) çerçevesinde yürürlüğe gireceği ve yapılan bütçe ile her yıl yeniden vergi toplanacağı esası getirildi. Ancak bu esasların, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar fiilen uygulanma imkânı olmamıştır.²³ Çünkü her nâzır kendi bütçesinin birinci derecede amiri olduğundan, aldığı ödenekleri, nerelere harcayacağını bildirme mecburiyeti yoktu. Buna ilaveten ödenekler bütçe bölümleri arasında aktarılabilirdi.²⁴

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, özellikle 1910 tarihli Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile kapsamlı bir düzenleme getirildi. Bütçesinin hazırlanması, yürürlüğe girmesi ve mali yıl boyunca denetlenmesine ilişkin genel hükümler ihtiva eden bu kanun, 1911 yılında yürürlüğe sokuldu. Fakat temel esasları içeren bu kanunda bir yıl sonra yeniden düzenlemeler yapıldı. Kanun'un birinci bölümünde, bütçenin bir yıllık süre için uygulanması, bütçe hazırlama, bütçenin görüşülmesi ve onaylanması hususunda hükümler, ikinci bölümde ise bütçe harcamaları ve ödenmesine dair hükümler yer almakta ayrıca harcamaların nasıl yapılacağını Maliye Nazırı tarafından karara bağlanması, görevlerinin neler olduğunun muhasepler tarafından tespit edileceği belirtilmekteydi. Üçüncü kısımda ise değişik hükümlere ilaveten yeni oluşturulan Mali Müşavere Encümeni'ni oluşturacak üyeler ve yetkileri yer almaktaydı.²⁵

¹⁸. Selda Kılıç "1855 Bütçe Nizamnamesi ve Uygulanması", *Türkler*, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 360.

¹⁹. Z. Mürsel, *age.*, s. 124.

²⁰. Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulanması, Osmanlı", *Yeni Türkiye Yayınları*, Cilt: 3, Ankara 1999, s. 565.

²¹. Engin Deniz Akarlı, "1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları*, İstanbul 1982, s. 223, H. Şahin, *agm.*, s. 862.

²². H. Şahin, *agm.*, s. 862.

²³. H. Şahin, *agm.*, s. 862.

²⁴. H. Şahin, *agm.*, s. 863.

²⁵. H. Şahin, *agm.*, s. 863.

II. Meşrutiyet devrinde yapılan yeni düzenlemeler sonucu, siyasi ortam ve savaşlardan dolayı Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun tam olarak uygulanma imkânı olmamasına rağmen bütçe fikri ve teknikleri, büyük ölçüde benimsenmişti.²⁶

Vilayet bütçelerine gelince, Osmanlı vilayetleri idari olarak merkezî idarenin taşradaki uzantıları olduklarından 1913 yılına kadar düzenlenen vilayet bütçeleri aslında devlet bütçesinin bir parçası konumundaydı.²⁷ Yani taşra teşkilatı konumundaki vilayetlerin topladıkları gelirler, devlet bütçesinin gelirleri, yaptıkları harcamalar da devlet bütçesinin harcama kalemleri konumundaydı.²⁸

1913 tarihinde yürürlüğe giren, vilayet idaresi ve taşra maliyesinde önemli yenilikler getiren “İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati” taşra teşkilatlarına mali bağımsızlık getirdi. Bu kanunla taşra yönetimlerinin kendilerine mahsus mal varlıkları, gelir-giderleri ve bütçeleri oldu. Kanun vilayet bütçelerini adi ve fevkalade bütçeler diye iki kısma ayırmaktaydı. Adi bütçe gelirleri maarif ve menafi hisse-i ianesi, turuk ve maâbir (yollar ve köprüler) bedelât-ı nakdiye, zebhiye resm-i munzamı (hayvan kesimi vergisine yapılan zamlar), vilayet meclisince genel vergilere ilave edilecek zamlar, vilayete ait emlak gelirleri, ruhsatname harçları gibi kalemlerini kapsamaktaydı. Fevkalade gelir bütçesi ise, küsurat-ı munzamma-i fevkalade, istikraz hâsılatı (borçlanmadan elde edilen gelirler), devlet bütçesinden yapılan tahsisat ve bağışlar ile adi bütçenin fazla gelirlerinden ayrılan meblağlardan oluşmaktaydı. 1913'ten itibaren, vilayet bütçelerinin gider kalemlerine de önemli değişiklikler getirildi. Giderler; memur maaş masrafları, tahsil masrafları, eğitim, yol ve köprü masrafları, emlak ve akarın tamir masrafları, hayır ve sağlık organizasyonlarının masrafları ve borç taksitleri gibi hususları içermekteydi.²⁹ 1913 yılı ve sonrasına ait Osmanlı devlet ve vilayet bütçeleri incelenirken, mali sistemdeki bu önemli dönüşüm ve değişim dikkate alınması gerekmektedir.³⁰

Düstur, T. II. Cilt, 5'te yer alan 120 numaralı bu kanun 26 Mart 1913 (13 Mart 1329 / 17 Rebiülahir 1331) tarihlidir. Bu tarihten iki gün sonra Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunun tamamı 149 madde olup 79-86. maddeler vilayet bütçesinden bahsetmektedir.

3. İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati'ne Göre Vilayet Bütçelerinin Hazırlanması ve Uygulanması

Belirtilen kanunun bütçe ile ilgili hükümleri içerik olarak şu hususları kapsamaktadır: Vilayet bütçesi, adi ve fevkalâde bütçe diye ikiye ayrılmaktadır. Adi bütçenin varidat kısmı maarif ve yardım hissesi, öşürlere ve vergiye ilave edilen meblağ; yardım hisseleri, ziraat bankalarına yatırılacak ve Bankalar Kanunu gereği Ziraat Nezaretine verilmesi gereken meblağlar da bankalar tarafından vilayetlere verilecektir (mad. 79-80). Yollar ve geçiş yerleri nakit bedellerinin ödemeleri, kıtlık, yokluk veya pahalılık gibi zorunlu durumlarda, buralardaki mükellefler hakkında, mükellefiyet-i bedeniye usulünün uygulanmasından doğan gelirler, mükellefiyet-i nakdiyeleri dışında bedenen çalışmak isteyen köy halkı meclis veya encümen kararıyla bedeni mükellefiyet usulü gereğince görevlendirilebilir. Bunların sevk ve çalışmasına jandarma ve polis heyetlerince yardımcı olunur (mad. 80/2), vilayet bütçesine hayvan kesimi vergisinin katılması (Mad. 80/3), genel vergiler (mad. 80/4), emlak hâsılatları (mad. 80/6), vilayetçe köprü, iskele ve geçiş için kullanılan kayıklar, vilayetin işlettiği tesislerin ücretleri veya gerekli bedeller (mad. 80/7), vilayet dâhilinde işletilecek tramvay, minibüs, otobüs ve otomobil gibi nakil vasıtaları şirketlerinden veya sanayi fabrikalarından senelik alınacak belirli miktarlar ve bunlara verilecek ruhsatnameler karşılığında beş liradan elli liraya kadar alınacak

²⁶ H. Şahin, *agm.*, s. 864.

²⁷ Y. Akkuş, *agm.*, s. 148.

²⁸ Y. Akkuş, *agm.*, s. 152.

²⁹ Düstur, Tertip II, Cilt: 5, s. 186-216.

³⁰ Y. Akkuş, *agm.*, s. 155.

ruhsatname harçları, numune çiftlik ve tarlaları ile çiftlik mektepleri, damızlık hayvanlar, sergiler, panayırların gelirleri (mad. 80/9), vilayetin kurduğu ve idare ettiği okulların gelirleri (mad. 80/10), vilayet matbaa ve gazetelerinin gelirleri (mad. 80/11), bunlar haricinde vilayetçe elde edilen her türlü gelir kaynakları (mad. 80/12), vilayete yapılan hibe ve yapılan bağışlardır (mad. 80/13)³¹.

Vilayet olağanüstü bütçesinin varidat kısmını oluşturan maddeler ise; olağanüstü masraflara mahsus olmak ve tespiti özel kanunlar ile belirlenmek üzere vilayet umumi meclisince yıllık teklifler üzere ilaveten ve geçici olarak belirlenecek ilave maddeler (mad. 81/1), istikraz hasılatı (gelirleri) (mad. 81/2), olağanüstü masraflara mahsus olarak umumi bütçeden sağlanacak yardımlar (mad. 81/3), vilayete hibe ve vasiyet suretiyle yapılan bağışlar (Mad. 81/4), adi bütçenin fazla gelirlerinden ayrılacak meblağ (Mad. 81/5), vilayet memurlarının ve özel dairelerin maaş ve masrafları (Mad. 82/1), vilayetin hususi gelirlerinin tahsili için yapılan masraflar (mad. 82/2), Vilayetin geçiş ve yol masraflarının daimî tamirleri (mad. 82/3), nafia işleri için daimî masraflar ve tamirler (Mad. 82/4), iptidaiye, rüştiye mektepleri, gececi ve gündüzcü iptidaiye darülmualiminleri, liva idadileri maaşları ve masrafları, belirlenen okulların inşaatlarının yapılması ve tamirleri (mad. 82/5), ziraat ve sanayi mekteplerinin maaşları, masrafları ve binalarının inşaat ve tamirat masrafları (mad. 82/6), vilayetin akar yerlerinin tamir masrafları, vergisi, sigorta bedeli (mad. 82/7), vilayete ait hayır ve sağlık kurumlarının masrafları (mad. 82/8), vadesi geçmiş istikraz taksitleri (mad. 82/9), vilayet matbaa ve gazetesinin masrafları (mad. 82/10), umumi meclisin ve vilayet encümeninin kırtasiye, döşeme ve ısınma masrafları ile umumi meclis üyelerinin maaşları (mad. 82/11), vilayet umumi meclis üyelerinin seçimleri için yapılacak masraflar (mad. 82/12), bunlardan başka olarak vilayetin özel konumuna dâhil veya kanunen yapılması gerekli vilayetin hizmetleri için daimî masraflarıdır (mad. 82/13).³²

Fevkalade bütçenin masraf kısmı vilayet hizmetlerine ait her türlü inşaat ve yeni tesisler masraflarından ve adi bütçeyle ilgili daimî masraflar dışındaki geçici masraflardan oluşur (mad. 83). Vilayet umumi meclisi daimî masrafları vilayet bütçesine katmak zorundadır. Aksi takdirde bütçeye dâhil edilmeyen masraflar vali tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilir. Nezaret de re'sen vilayet bütçesine ilave eder (mad. 84). Vilayet bütçeleri için hesap dönemi tam on iki ay ve mahsup müddeti iki aydır. Bir senenin bütçesinden devreden bütçe ertesi sene bütçesine ilave edilir (mad. 85). Umumi meclis tarafından kabul edilen vilayet bütçesi vali tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilir ve padişah tarafından tasdik edildikten sonra uygulamaya konulur (mad. 86). Vilayet özel kalem müdürü gelecek senenin bütçesi ve gelecek senenin kesin hesabını, muvazene cetvellerini, vilayet muhasebesine ait olan cetvel ile birlikte bir buçuk ay önce vilayet makamına sunmakla görevlidir (mad. 97). Vilayete gelirlerinin takibinden, harcamaların vilayet bütçesine uygun olarak yürütülmesinden ve bütün hesap işlerinden özel kalem muhasebe müdürü sorumludur (mad. 100).³³ Halep vilayet bütçesine geçmeden şu hususu da belirtmekte fayda vardır: Günümüz Türkiye'sinde bölgelerin gelişmişlik düzeyi gruplara ayrılmış ve buna göre yatırım yapma öncelikleri belirlenmiştir. Buna benzer uygulamalar Osmanlı Devleti'nde de vardı. Çünkü Osmanlı Devleti geniş topraklara sahip ve bunların ekonomik gelişmişliği ile hayat şartları birbirlerinden farklı idi. Yatırımlara öncelik vermek için Tanzimat'tan sonra "Maliye Islah Komisyonları" değişik gelir seviyesine göre mali sistem uygulama kararı aldı ve gelir durumuna göre vilayet ve livaları üç grupta topladı. A yüksek, B orta, C düşük seviyedeki gelir gruplarını göstermekteydi. Bu sınıflandırmalar içinde Halep vilayeti B grubunda yani orta seviyede gelir düzeyine sahipti.³⁴

³¹. Düstur, Tertip, II. Cilt: 5, s. 202-204.

³². Düstur, Tertip, II. Cilt: 5, s. 204-205.

³³. Düstur, Tertip, II. Cilt: 5, s. 205-207.

³⁴. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisâdî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994, s. 8.

4. Halep Vilayet Bütçesi ve Özellikleri

Halep vilayetinin hazırlanmış olduğu ve İstanbul'a gönderdiği bütçe yazısını arşivden araştırmamıza rağmen elde edemedik. Bu bakımdan konumuza Maliye Nezaretinin yazısı ile giriş yapmak durumunda kaldık. Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye Vilayet-ı Müdiriyesi'nin yazısında ana hatları ile Halep vilayeti tarafından gönderilen 8.893.000 kuruş gelir ve 10.000.000 kuruş gideri bulunan 1330 senesi bütçesinde, gelir ile gider arasında 1.107.000 kuruş açık görülmektedir. Ancak 16 Kânunuevvel 1329 (29 Aralık 1913) tarihli geçici kanuna göre vasıtasız vergilerin bir kısmından Vilayet hissesi olarak zamlar yapılmış ve zehiha vergisinin miktarı da artırılmıştır ve bütçe açığının bu zamlarla kapatılacağı ihtimal dâhilindedir, denilmektedir.³⁵ Nezaretin yazısı padişaha sunulmuş ve padişah iradesi ile kabul edilmiştir.³⁶ Ayrıca iradede ek olarak Dâhiliye Nezaretinin yazısı ve Halep vilayetinin 1330 senesi irade-i hususiye bütçe nizamnamesi verilmektedir.³⁷ Halep vilayetinin 1330 (1914) senesi Bütçe Nizamnamesi başlığı altında aşağıdaki açıklamalar yer almaktadır:

5. Halep Vilayetinin 1330 (1914) İrade-i Hususiye Bütçe Nizamnamesi

Madde 1-1330 senesi maliyesine ait hususî gelirler vilayetin yekûnu bu nizamnameye ilişik "elif" işaretli cetvelde gösterileceği üzere 8.893.000 kuruştur.

Madde 2-1330 senesi maliyesine ait özel hizmetler için vilayete verilen ödenek bu nizamnameye ilişikte "be" işaretli cetvelde gösterildiği üzere 10.000.000 kuruş olarak belirtilmiştir.

Madde 3-Emlâk, arazi, temettuat, askerî harcamalar bedelinin vergileri, ağnam vergisine %7.5 hesabıyla bölüştürülmüş ve yol bedeli 1330 senesinden itibaren 20 kuruş artırılmıştır.

Madde 4-İrade-i hususiye bütçesinin gelir kısmına dâhil edilen "elif" cetvelinde gösterilen bütün vergi ve tekâliflerin 1330 senesinde kanun ve mevzuata uygun olarak tahsil edilmesine devam olunacaktır.

Madde 5-İrade-i Hususiye-i Vilayet Muhasebe Talimatnamesi'nin 10. maddesi gereğince Vilayet Genel Meclisi'nin engellemesi / kesmesi durumunda vilayet encümeninin ilave ödenekleri bu nizamnameye ilişik "te" cetvelinde belirtilmiştir.

Madde 6-Bütçenin turuk ve köprüler kısmında yeni inşaatlar ve tamirat esaslarına ayrılan meblağlardan 1330 senesi içinde lehlerine ayrılmış sarf olunamayan kısmının diğer yolların inşaatında harcanması uygundur.

Madde 7-Bu nizamnamenin uygulanmasına Halep Vilayet valisi yetkilidir. (18 Aralık 1913)³⁸

Yukarıda belirtilen hususlara göre 1330 (1914) Halep bütçesinde vilayet gelirleri yetersizdir. Bunun için İstanbul hükûmeti 1.107.000 bin kuruşluk açığı gidermek için ödenek ayırmıştır. Tanzimat'tan önce yapılan bütçelerde devlet gelir ve giderleri arasında aktarma yapılmamakta, diğer bir ifade ile tahsisi varidat usulü kullanılmaktaydı. 1913 tarihinde yürürlüğe giren "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati" ise devlet gelir ve giderleri arasında aktarma yapma yetkisi tanımaktadır. Bu hüküm çerçevesinde emlâk, arazi, temettuat, askerî harcamaları vergileri, ağnam vergisine %7.5 hesabıyla aktarılma kararı alınabilmiştir. Benzer şekilde bütçenin yollar ve köprüler kısmında yeni inşaatlar ve tamirat esaslarına ayrılan meblağlardan sarf olunamayan kısımların diğer yolların inşaatında harcanabilmesi yetkisi verilmiştir. İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati'nin amir hükümlerinin dışına çıkılmaması bütçelerin tahsis edilen yerlere harcanması önemli bir değişikliktir.

³⁵. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Dâhiliye (İ.DH.) Vesika No:33/2 (14 Safer 1332/12 Ocak 1914).

³⁶. BOA, İ.DH, 33/2, Tarih: 14 Safer 1332 (12 Ocak 1914).

³⁷. BOA, İ.DH, 33/3, Tarih: 14 Safer 1332 (12 Ocak 1914).

³⁸. BOA, İ.DH, 33/4, Tarih: 14 Safer 1332 (12 Ocak 1914).

6. Bütçe Nizamnamesine İlişik “Elif” Cetveli 1330 Senesine Tahsis-i Tahmin Olunan Varidat (Tahminî Gelir).

Vilayetin 1330 (1914) senesi için muhtemel gelir kalemleri ve gelir yekûnları şöyledir:

Maarif hissesi öşrü	2.574.000 kuruş
Menafîi ³⁹	12 81.000 kuruş
Maarif hissesi müsakkafatı	160.000 kuruş
Yol bedeli ücreti ⁴⁰	2.250.000 kuruş
Zebiha resmi munzamı ⁴¹	179.000 kuruş
Ziraat Bankaları temettuat hissesi	380.000 kuruş
Vilayet emlak hâsılatı	34.800 kuruş
Sefain ücreti ⁴²	251.600 kuruş
Zirai müesseseler ve sanayi hâsılatı	167.000 kuruş
Okulların ücretleri ve muhtelif hâsılat	95.000 kuruş
Vilayet matbaası ve resmî gazete	70.000 kuruş
Müruriye resmi ⁴³	153.500 kuruş
İlâve ekler (1)	1.307.100 kuruş
Toplam	8.893.000 kuruş
(1) Emlak ve arazi vergisi	376.500 kuruş
Temettü	50.600 kuruş
Bedel-i nakdiye	390.000 kuruş
Ağnam resmi	490.000 kuruş
Toplam	130.7100 kuruş⁴⁴

Vilayetin muhtemel olarak belirlediği gelir kalemleri eklerle birlikte on beş kadardır. Burada belirtilen varidat kalemleri İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati’nde belirtilen bütçelerin hazırlanması ve uygulanması başlığında 80/1-80/13 bentlerinde belirtilen hususlara göre düzenlenmiştir. Vilayetin gelir kaynakları daha çok tarıma dayanmakta olup henüz sanayi mamulleri yer almamaktadır. Öşür ve yol ücretleri gelir kaynaklarının en önemlilerindedir.

³⁹. Bu kalemden maksat, vilayetin çeşitli gelirlerden almış olduğu faizler olması muhtemeldir.

⁴⁰. Yolların yapım masrafları hazineden, memur maaşı, barut ve kullanılan aletlerin masrafları ise vilayet mal sandıklarından karşılanırdı. Ayrıca olağanüstü masraflar da hazineden karşılanmaktaydı (Bkz. Turuk ve Maâbir Hakkında Nizamname, Düstur, Tertip, I. Cilt: 2, Mad. 17, Tarih: 18 Cemaziyellevvel 1286 / 26 Ağustos 1869, s. 306) Merkezi bütçeden vilayetler için ayrılan yol bedellerinin, yol ve geçit yerleri için harcanması gerekiyordu. İnşaatı bitirilemeyen ve vilayetin gelirleri yetmeyenler için ayrıca merkezden 20.000 lira ek tahsisat yapılırdı. Vilayet ve vilayetlere bağlı livaların ortak kullanım yollarının inşası, ortak yol bedellerinden karşılanmaktaydı. (Bkz. Muvazene-i Umumiye Kanunu, Düstur, Tertip, II, Cilt: I. No.119, Mad.18, Tarih: 1 Ağustos 1325 / 14 Ağustos, 1909, s. 441)

⁴¹. Belediyelere ait zebiha resmi (hayvan kesim bedeli) ile vilayetlere terk edilen zebiha miktarı birleştirilmiş ve koyun ve keçiden üçer, kuzu ve oğlaktan birer buçuk, danadan altı, sığır ve canavardan dokuz, deve ve mandadan on beşer, kuruş alınması kanun gereği olup bu vergiler vilayetlerle belediyeler tarafından toplanır ve ortak paylaşılırdı. (Bkz. Zebiha Rüsümünün Miktarı Hakkında Kanun-ı Muvakkat, Düstur, Tertip II. Cilt: 6, No: 53, Tarih: 16 Kânunuevvel 1329 /29 Aralık 1913, s. 137)

⁴². Sefain kelimesi Arapça gemiler anlamındadır. Türkiye, Suriye ve Irak topraklarından geçen Fırat Nehri’nin uzunluğu 3596 km.dir. Bu nehir üzerinde İlk Çağ’dan itibaren, külçe bakır ve diğer eşyaları Mezopotamya’dan Basra’ya nakletmek için kelekler kullanılırdı. Kelekler XIX. ve XX. yüzyıllarda hâlâ bölgenin önemli nehir taşıtlarından idi. Yolcular, ayrıca ek ücret ödeyerek kelekler üzerindeki kabinlerde günün sefasını sürerlerdi. Altı tahta döşeli çardağı andıran bu kabinlerin üstü ve yan tarafları Kürt kilimleriyle örtülürdü. Ayrıca camlı, çerçeveli, içinde mutfak, kiler, tuvaleti olan odalı kabinler de olurdu. (Bkz. Tuncay Ögün, Halit Baş, “Dicle-Fırat’ta Geleneksel Nehir Taşımacılığı ve I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Kullanımı”, *History Studies*, Volume 8, Issue 3, September 2016, s. 85-86).

⁴³. Osmanlı Devleti’nde İstanbul ve diğer bölge ve eyaletlerde köprü vb. yerlerden geçiş ücretleri alınırdı. Örneğin, İstanbul’daki köprülerin geçiş ücret vergileri şöyle idi. Yayalar 10 para, binek ve yük hayvanlarından yüklü olsun olmasın her birinden 60, yüklü olsun olmasın merkebin her birinden 40 para alınırdı. (Dersaadet Köprüleri Rüsüm-ı Müruriyesi Tarifesi, Düstur Tertip I, Cilt: 5, No.109, Tarih: 12 Cemaziyelahir 1303/16 Şubat 1886, s. 443)

⁴⁴. BOA, İ.DH, 33/5, Tarih: 14 Safer 1332/12 Ocak 1914.

Burada belirtilen kalemlerin tamamı Tanzimat'tan önce zekât malları kapsamında idi. Dinî uygulamadan devlet artık kademeli olarak Batı düşünce ve uygulamasına geçmektedir.

Nizamnameye Merbut “Be” Cetveli 1330 Senesi İçin Kabul Edilen Muhassasât (Ödenek)⁴⁵

Meclis-i umumiye ve memurin-i hususiye-i vilayet	383.800
Turuk ve maâbir	4.422.500
Umur-ı maarif	2.779.517
Umur-ı ziraiye ve baytariye ve sınaiye	692.422
Umur-ı sıhhiye	227.000
Matbaa-i vilayet ve resmî gazete	80.900
Mesarifat-ı muhtelif	1.281.000
Mesarif-i gayr-i melhuza	132.861
Toplam	10.000.000 kuruş⁴⁶

Bütçe düzenlemesinin “Elif” cetvelinde vilayetin muhtemel gelir kalemleri, “Be” cetvelinde ise merkezî hükümet tarafından gönderilmesi muhtemel ödenek kalemleri verilmiştir. Merkezî hükümet günümüzde olduğu gibi en fazla eğitim ve ulaşım için ödenek ayırmaktadır. Bunların dışında sağlık, ziraat, basın, hayvan yetiştirme ve sanayinin gelişmesini de üstlenmiş ve ayrıca meclislerde görev yapanların maaşlarını da ödemektedir.

Nizamnameye İlişik Değişmesi Muhtemel Ödenegi Açıklayan “Te” Cetvelidir (Nev-i Muhassasat).

Meclis-i umumi⁴⁷ ve memurin-i hususiye-i vilayet

Genel meclis üyesinin günlüğü
 Üye ve memurların harcırahları
 Yol tezkereleri ücret imlaniyesi(?)
 Ziraat Bankaları aidat-ı tahsiliyesi
 Vilayet emlak vergisi

Yollar⁴⁸ ve geçit yerleri⁴⁹

⁴⁵ Burada belirtilen sekiz kalem ödenek İstanbul merkez hükümeti tarafından Halep vilayetine ayrılan ödeneklerdir.

⁴⁶ BOA, İ.DH, 33/6, Tarih: 14 Safer 1332 /12 Ocak 1914.

⁴⁷ Bu meclisin ismi meclis-i idare-i meclis olup, reisi validir. Meclis üyelerinin sayıları zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Örneğin 1889-1890 tarihlerinde üye olarak naip, defterdar, mektupçu, müftü, Rum Katolik Metropolit, başkatip bulunduğu hâlde, (Halep Vilayet Salnamesi, Tarih: 1307/1889-18, s. 78) 1895-1896 tarihlerinde Meclis-i İdare-i Vilayet olup, reisi validir. Üyeleri, naip efendi, defterdar, mektupçu ve müftüdür (Halep Vilayet Salnamesi, Tarih: 1313/1895-1896, s. 114) Her vilayette bir meclis-i umumi bulunur. Vilayet meclis-i umumi azaları kazalar tarafından seçilir. Kazalar her 12.500 erkek için bir aza gönderme hakkına sahiptir. Bu nüfus rakamları arttığında ne kadar artışa ne kadar üye gönderileceği ayrıca belirtilmiştir. (Bkz. İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertip: II. Cilt: 5, No: 120, Mad. 103, Tarih: 17 Rebiülahir, 1331/24 Şubat 1913, s. 208) Meclis-i umumi azalığına seçileceklerin kaza halkından olmaları şart değildir. Vilayet halkından olmaları yeterlidir. Meclis-i umumi azalığına seçilebilmek için mebus olabilecek yetkiye sahip olmak gerekir. (Bkz. İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertip, II Cilt: 5, No: 120, Mad. 105, Tarih: 17 Rebiülahir, 1331/24 Şubat 1913, s. 208) Vilayet meclis-i umumisi, vilayet bütçesine dâhil olan inşaat, imalat ve tamirat, keşif planları ve bu konudaki vilayet encümeninin raporlarını araştırarak karar verirdi. (Bkz. İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertip, II. Cilt: 5, No: 120, Mad. 132, Tarih: 17 Rebiülahir, 1331/24 Şubat 1913, s. 212-213)

⁴⁸ Tanzimat ile birlikte merkezî yönetimin güçlendirilmesi için karayollarının geliştirilmesi amaçlandı. Fakat yerine göre halkın fiilen çalışmasına rağmen karayolları istenen kalitede gelişemedi. (Bkz. A. Tabakoğlu, *age.*, s. 221). Aslında Osmanlı toprakları hareketsiz bir ekonomiye sahipti. Ticari faaliyetler İstanbul, İzmir, Selânik, Beyrut gibi bazı şehirlerde yoğunluk kazanmıştı. İnsanlar askerlik ve memuriyet gibi bazı durumlar için memleketlerinden çıktıklarından seyahate yeterli ilgi olmadığı gibi daha çok ulaşım demiryolları ile yapılabilmekteydi (Bkz. V. Eldem, *age.*, s.92). Düzenlemesi, tamiri Nafia Nezaretine ait olan ulaşım yollarının dışında, vilayetin sınırları içinde bulunan liva, kaza ve nahiyelere ait yolların ve köprülerin yapımı ve bunların tamiri nezarete veya vilayete aitti. (Bkz. İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertip, I. Cilt: 2, Mad. 1, Tarih: 18 Cemaziyelevvel 1286 /26 Ağustos 1869, s. 303)

⁴⁹ Osmanlı Devleti'nde yollar dört sınıfa ayrılmıştı: Birincisi; vilayet merkezlerinden İstanbul'a, iskelelere, demiryollarına çıkanlar, ikincisi; vilayetlerin, livaların caddeleri, üçüncüsü, kazadan kazaya olan yollar ile

Fen memurları⁵⁰ ve heyet-i iktisâfiye-i yevmiye ve harcırahı
İnkişaf mesarifi (keşif masrafları)
Yol gelir aletleri nakliyesi ve tamiriyesi

Maarif İşleri⁵¹

Gece darülmuallimin⁵² daimî masrafları ve tesis işleri⁵³
Gece tatbikat okulu⁵⁴ daimî masrafları ve tesis işleri
Süveydiye köyü gece darülmuallimini⁵⁵ daimî masrafları ve tesis işleri
Öğretmen ve hizmetlilerin harcırah tahsisatları
Umur-ı ziraiye⁵⁶ ve baytariye ve sınaie⁵⁷

Ziraat⁵⁸, Veteriner⁵⁹ ve Sanayi⁶⁰ İşleri

Aşar⁶¹ ve ganaim⁶²

kazalardan büyük caddelere, demiryolları ve iskelelere giden sancak yolları, dördüncüsü; bunların dışındaki araba geçişine uygun olmayan ve ubur denilen nahiyeye yollarıdır. (Bkz. Turuk ve Maabir Hakkında Nizamname, Düstur, Tertip, II. Cilt: 5, No: 120, Mad. 78/1, Tarih: 17 Rebiülahir, 1331/24 Şubat 1913, s. 200-201)

⁵⁰. Osmanlı'nın son zamanlarında yeterli fen memurları yoktu. Örneğin, 1895-1896 tarihlerinde Halep merkezde fen memuru olarak bir kaç mühendis ve yardımcı bulunurdu. Halep'e bağlı olan Maraş'ta bir başmühendis ve bir yardımcı mevcuttu. (Bkz. Halep Vilayet Salnamesi 1313 /1895-1896, s. 120)

⁵¹. Maarif sistemi, 1878'den itibaren, ülkede yaygınlaşmaya başladı. 1869 Maarif Nizamnamesi, vilayet merkezlerinde bir maarif meclisi teşkil olunması hükmünü getirdi. Ayrıca bu nizamname müdür ve muavinlerin, vilayet merkezlerinde bulunan mektep, kütüphane vb. eğitimle ilgili bütün işlerden sorumlu oldukları esaslarını içermekteydi. (Bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 38-39)

⁵². Darülmualliminler ilk defa 1847 tarihinde açılmıştır. (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt: 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1997, s. 571) İdadilerin yapımı ve yaşatılması için 1883 tarihinden itibaren vergilerden pay ayrılmıştır. (Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 3-4, s. 1317)

⁵³. Tanzimat'tan önce okul ve medreseleri şahıslar yaparlardı. (Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 1-2, s. 305). 1838'den itibaren okullar umumi bütçeden ayrılan paralarla yaptırılmaya ve tamirine çalışılmıştır. 1908 tarihinden sonra bütçe gelir giderlerinde maarif ödenekleri artırılmış ve okul yapımında gelişme olmuştur. (Bkz. Ergin, *age.* Cilt: 3-4, s. 1317)

⁵⁴. Düstur Tertip II'de şu kanun maddesi yer almaktadır. İptidaiye eğitimi sağlamak için, çocuklara seyyar iptidaiye, rüştiye ve darülmuallimin-i iptidaileri, amele ve fakirlere mahsus gece mektepleri, liva idadi tesisleri kurulmalı ve bunların maarif kanunlarına uygun idare edilmelidir. (Bkz. İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertip: II. Cilt: 5, No: 120, Mad. 78/9, Tarih: 17 Rebiülahir, 1331/24 Şubat 1913, s. 202)

⁵⁵. Süveydiye Halep'e bağlı en gelişmiş beldelerden birisi idi. 1891-1892 tarihlerinde Süveydiye'de 44 çiftlik, 25 bahçe, 3422 bağ, 14320 tarlanın olması bunu doğrulamaktadır. (Bkz. Halep Vilayet Salnamesi, 1308/1891-1892, s. 135).

⁵⁶. Osmanlı ekonomisi üretim ve arza bağlı bir ekonomi olup küçük üreticiliğe dayanmaktadır. Mahallî güçlerin tarım kesiminde etkili olduğu XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çiftlikler ve büyük üreticiler varsa da aslında üretim küçük zirai işletmeye dayanıyordu. XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında pazara yönelik üretim şartları oluşturuldu ve kapitalist sistemin temeli atılmış oldu. (Bkz. A. Tabakoğlu, *age.*, s. 216-217)

⁵⁷. XIX. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı sanayiinde küçük üretim yaygındı ve fabrikalar daha çok imalathane kapasitesindeydi. Bu yüzyılın ortalarında Rumeli, Bursa, Halep gibi bazı şehirlerde birtakım sermayedarlar fabrikalar kurmuşlardır. 1850'lerde Halep ve Suriye'de ipeki ve pamuklu üreten imalathaneler vardı. (Bkz. A. Tabakoğlu, *age.*, s. 218-219)

⁵⁸. XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı tarımında toprak bol olmasına rağmen emek yetersizdir. Tanzimat Dönemi'nde, zirai ürünlerin pazarlama ve ticaretinde liberal çalışmalar yapılmıştır. Köylünün ürünlerini serbestçe pazarlaması hedeflendi fakat mahallî etkin güçlerin engelleri ile karşılandı. Küçük çiftliklerin yanında kapitalist çiftlikler doğmaya başladı. (Bkz. A. Tabakoğlu, *age.*, s. 217)

⁵⁹. Askerî alanda kullanılan hayvanların tedavisi için 1839'da Harbiye Mektebi'nde veterinerlik dersleri gören doktorlar hayvan sağlığında görevler aldılar. 1888 tarihinde ise Mülkiye Tıbbiyesi içinde bir sınıf açıldı ve baytar yetiştirilmesi için talebe alındı. (Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 3-4, s. 1173-1174)

⁶⁰. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı'da bugünkü anlamda bir sanayi olmadığından, ülke ekonomisinde ziraat ve ziraat mahsullerinin mübadelesinden doğan ticaret anlayışı vardı. Sanayii teşvik için 1873 tarihli bir kanunla fabrika kurmak isteyenlere gümrük ve vergi muafiyeti getirildi. 1897 tarihinde fabrika kuracaklar için daha geniş imkân sağlandı ve on sene vergi muafiyeti tanındı. Buna karşın sanayi gelişmesi için, tüketim ortamı, kalifiye işçi ve hammadde yetersiz olduğundan, sanayi gelişmesi oldukça yavaş olmuştur. (Bkz. V. Eldem, *age.*, s. 57-59)

⁶¹. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar toprak vergisi olarak aşar vardı ve devlet gelirlerinin dörtte birinden fazlasını oluşturmaktaydı. Devletin duraklama devrine kadar aşar tımar ve zeamet olarak askere, has adıyla vezir ve ümeraya verilir, geri kalanları hazineye ayrılırdı. Hazinenin ihtiyaçları artınca bu sistem bozulmuş, tımar

Yatakhane, dersane, hamam ve rasathane ve kümes inşaatları
 Seyyar muallimlerin nakliyat masrafları, harcırahları çadır bedeli
 At koşumları masrafları
 Sergiler⁶³

Çeşitli masraflar

Ziraat bankalarına⁶⁴ verilecek aşar hisseleri faizleri.⁶⁵

Vilayet meclisleri, yollar, maarif, ziraat, veteriner, sanayi ve diğer muhtemel çeşitli oluşabilecek masraf kalemlerinin bütçelerinde yerine ihtiyaç durumunda birinden diğerine aktarma yapılması öngörülmektedir. Böylece bir kalemin bütçesi merkeze gönderilmeyip bir başka kalemin ihtiyacı için harcama yapılmaktadır.

7. Varidat Çeşitleri⁶⁶

Vilayet tarafından belirlenen varidat (gelirler) iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım “Tekâlif-i Emiriye” başlığı altında yedi madde olarak verilmiş ve toplam 5.312.100 kuruştur. İkinci kısım ise “Vesaid-i Hususiye” başlığı altında dokuz madde hâlinde verilmiş, toplam 3.581.900 kuruştur. Her iki kısmın yekûnu 8.893.000 kuruştur. Varidatın ayrıntılı listesi hemen alta verilmiştir:

Birinci Kısım (Tekâlif-i Emiriye Küsûrat-ı Mündammesi)	
Aşar-ı hisse-i ianesi	
Hisse-i menafi	128.100 kuruş
Hisse-i maarif	2.564.000
Müsakkafat-ı ⁶⁷ hisse-i maarif	160.000
Tekâlif-i emiriye küsurat-ı münkasime-i cedidesi:	
Emlak ve arazi vergisinden	376.000
Temettuat	50.600
Bedel-i nakdî	390.000
Ağnam resminden	490.000
Birinci Kısımın Yekûnu:	5.312.100

ve zeamet gelirleri mültezimlere satılmaya başlanmıştır. Tanzimat’a kadar devam eden bu uygulama Tanzimat’ta kaldırılmış ve ürünlerden onda bir alınması benimsenmiştir. Fakat yeni sistem yürütülemediği ve iltizam usulüne yeniden dönülerek, aşar gelirleri isteyenlere ihale ile verilmiştir. (Bkz. V. Eldem, *age.*, s. 173)

⁶². Koyun, keçi, deve, camız, canavardan hayvan başına alınan vergilere ağnam vergisi denir. Ağnam da aşar gibi şeri vergilerdendir. At ve sığır cinsi ziraat ve nakliye için kullanıldığından, bu hayvanlar ağnam vergisine tabi değillerdi. 1839’da Tanzimat’ın ilanı ile memleket genelinde hayvan başına beş kuruş vergi ve yirmi para mübaşeriyeye ücreti alınması kararlaştırılmıştı. Bu vergi hayvan değeri düşük olan yerlerde ağır gelince ıslahına gidildi ve hayvan başına vergi alınması yerine, et, süt, yün gibi gelirlerden vergi alımı esası kabul edildi. (Bkz. V. Eldem, *age.*, s. 174-175)

⁶³. Sergi iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi, 1830’ların ikinci yarısında artan askerî harcamaları karşılamak, reformları finanse etmek ve nezaretlerin harcamalarını sürdürebilmeleri için sergi adlı borç senetleri çıkarıldı. Gelecekte elde edilecek gelirler karşılığında bunları yüksek faizle sarraflar alırdı. (Bkz. Şevket Pamuk, Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914), *Türkler, Cilt:14*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2012, s. 338) İkincisi ise İstanbul ve taşra vilayetlerde ziraat ve sanayi ürünlerinin tanıtımı için sergiler düzenlenirdi. (Bkz. Dersaadet Ziraat ve Sanayi Sergi-i Umumisi, Nizamnamesi, Düstur Tertip, I, Cilt: 6, No: 356, Tarih: 6 Teşrinievvel, 1309/18 Ekim 1893, s. 1435-1446)

⁶⁴. Osmanlı’da bankacılık Galata sarraflarının girişimleri ile başladı. Bankalar kuruluncaya kadar devletin banka ve kredi işlemleri Galata bankerleri tarafından yürütüldü. 1856 tarihinde Osmanlı Bankası’nın temelini oluşturan Ottoman Bank, 1862 yılında ise Ali ve Fuad Paşaların önderliğinde Bank-ı Osmani-i Şahane kuruldu. (Bkz. V. Eldem, *age.*, s. 159-160)

⁶⁵. BOA, İ.DH, 33/7, Tarih:14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914)

⁶⁶. Bütçelerde varidatların hesaplanması işlemleri İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati’nin 78/9 maddesine göre yapılmıştır. (İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertip, II. Cilt: 5 No: 120, Mad: 78/9, Tarih: 17 Rebiülahir 1331/24 Şubat 1913, s. 202)

⁶⁷. Üzeri dam ile örtülü yerler (ev, dükkân, han gibi). (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970, s. 880)

İkinci Kısım: Vesaid-i Hususiye Vilayette tahsil olunan varidat	
Tarik-ı bedelat-ı takdiriyesi rüsumatı	2.250.000
Rüsumat:	
Zebiha resm-i mundammesi	179.000
Müruriye resmi	153.500
Sefain ücüratı	251.600
Müessesat ve emlak hâsılatı	
Müessesat-ı ziraiye ve sınaie hâsılatı	167.000
Mekâtip ücüratı ve hâsılat-ı müteferrika	95.000
Matbaa ve resmî gazete hâsılatı	70.000
Emlak ve akarat	34.800
Vilayete ait hisse-i temettü Ziraat Bankası hisse-i temettü	380.000
İkinci kısmın yekûnu:	3.580.900 kuruş
Varidat bütçesinin yekûn-ı umumisi	8.893.000 kuruştur.⁶⁸

Bütçede Vilayet gelirleri tek tek kalem kalem belirtilmiştir. Bunlar genel olarak öşür, menafi (faiz), emlak ve arazi vergisi, hayvan vergileri, yol ve geçitlerden geçiş vergileri, taşımacılıkta kullanılan gemilerden alınan vergiler, ziraat ve sanayi ürünleri, okul ücretleri ve isimleri belirtilmeyen kalemlerden alınan vergiler ve diğerleridir.

8. Mesarifat Bütçesinin alt başlıkları şöyledir:

a) Meclis-i umumi ve memurin-i hususiye-i vilayet kısmı üç kısımdan oluşmakta ve masraf yekûnu 188.900 kuruş olarak verilmiştir.

b) Turuk⁶⁹ ve Maabir⁷⁰ (köprüler) başlığı üç kısma ayrılmış ve masraf yekûnu 4.422.500 kuruştur.⁷¹

c) Maarif işleri kısmı dört alt başlıktan oluşmakta ve toplam masraf yekûnu 2.779.517 kuruş tutmaktadır.⁷²

d) Umur-ı ziraiye⁷³ ve baytariye ve sınaie⁷⁴ üç kısımdan oluşmakta ve toplam masraf yekûnu 692.422 kuruştur.⁷⁵

⁶⁸. BOA, İ.DH, Dos.01505, Ves. No:33/8 Tarih: 14 Safer 1332 (12 Ocak 1914)

⁶⁹. Umumi yolların açılması, düzenlemesi, tamiri Nafia Nezaretine aitti. Vilayetlerin sınırları içinde bulunan liva, kaza ve nahiyelere ait yol ve köprülerin açılması ve bunların tamiri, yapılacak işe göre nezarete veya vilayete aitti. (Bkz. İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertip, I. Cilt: 2, Mad. 1, Tarih: 18 Cemaziyelevvel 1286 / 26 Ağustos 1869, s. 303)

⁷⁰. Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanına kadar umumi yollar devlet tarafından, hususi yollar ise tumar, zeamet ve hayır sahiplerinin katkıları ile yapılırdı. Umumi yollar devlet hazinesinin katkıları ile ordunun ihtiyacını karşılamak için yapılmıştır. Zamanla yol ve köprü yapımı için tekâlif-i örfiye içinde yol resmi, derbent resmi, müruriye resmi gibi isimler altında vergiler alınmaya başlanmıştır. Bunlar binek, yük hayvanları ve arabalardan alınır. 1865 tarihinde çıkarılan bir kanunla 16 yaşından 65 yaşına kadar erkek nüfus için senede dört gün yollarda çalışmak veya nakden para ödeme zorunluluğunda yol vergisi getirildi. 1910 tarihinde bedenen çalışma kaldırıldı ve nakit para alma sistemine dönüştürüldü. (Bkz. V. Eldem, *age.*, s. 95)

⁷¹. BOA, İ.DH, 33/6, Tarih: 14 Safer 1332 (12 Ocak 1914).

⁷². BOA, İ.DH, 33/16, Tarih: 14 Safer 1332 (12 Ocak 1914).

⁷³. Ticaret ve ziraatı çağın şartlarına göre yapabilmek için II. Abdülhamid zamanında Çiftlik Mektepleri açıldı. Bu okullar; 1. Amele mektebi, 2. Çiftçi mektebi, 3. Ziraat ameliyat mektebi, 4. Ziraat mıntika mektebi diye dört kademede eğitim vermekteydi. Çiftlik mektebi Halep'te 1912 yılında açılmış ve 1918 senesine kadar eğitime devam etmiştir. (Bkz. Hasan Karaköse, *1876-1918 Yılları Arası Ortadoğu ve Halep*, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1996, s. 138)

⁷⁴. 1850'lerde, Halep ve Suriye'de ipekli ve pamuklu üreten imalathaneler vardı. Buralardaki imalathaneleri önce yabancı sermayedarlar kurmuş daha sonra yerli iş adamları bunlara sahip olarak işletmeye başlamışlardır. (Bkz. A. Tabakoğlu, *age.*, s. 218-219) Belirtilen imalathaneler sonraki dönemlerde artış göstermiş olacak ki 1889-1890 tarihlerinde Halep'te 4 tane pamuk fabrikası vardı. (Bkz. Halep Vilayet Salnamesi 1307/1889-1890, s. 132) XIX. yüzyılın başlarından itibaren devlet "Fabrika-i Hümâyunlar" denen büyük sanayi kuruluşları oluşturdu. Bunun

e) Sağlık işleri için ayrılan tahsisat 227.000 kuruştur.⁷⁶

f) Vilayet matbaası⁷⁷ ve resmî gazete için ayrılan tahsisat yekûnu toplam 80.900 kuruştur.⁷⁸

g) Çeşitli masraflar için harcama tahsisi, yekûn; 132.861 kuruştur. Harcama bütçesinin genel toplamı; 10.000.000 kuruş olmaktadır.⁷⁹

8.1. Meclis-i Umumi ve Memurin-i Hususiye-i Vilayet

Birinci kısım, vilayet idaresinde daimî üyeler ve geçici azalar görev yapmaktadır. Bunlar için verilen yıllık maaş miktarları 132.000 kuruştur.

İkinci kısım, muhasebe memurları, vilayet kalemi ve dairelerin temizlik ve diğer işlerine bakan hizmetlilerin yıllık maaş miktarları 109.800 kuruştur.

Üçüncü kısım ise, memur harcırahları, dairelerin döşenmesi, aydınlatma, ısınma, kırtasiye, matbu ve diğer evrak harcamaları, emlak ve diğer akar vergilerini toplamak için yapılacak harcamalar ki, bu kalemler için yapılacak masraflar da toplam 142.000 kuruştur. Burada belirtilen üç kısmın yekûnu 35.809.000 kuruşa varmaktadır.⁸⁰

Yukarıda verilen bilgilere göre vilayet merkezinde görev yapan meclis üyelerinden hizmetlilere kadar bütün memurların maaşlarının vilayetçe karşılandığı, ayrıca görev icabı vilayet dışına çıkışlarda harcırah ödemelerinin yapıldığı, resmî dairelerin günlük ve diğer bütün masraflarının vilayetçe karşılandığı görülmektedir.

8.2. Yollar ve maabir (geçiş yerleri/köprüler) için yapılacak yıllık ödenekler: Bu başlık da kendi içinde üç kısma ayrılmaktadır.

Birinci kısım, keşif, fen memurları ve müstahdemlerin yıllık maaş toplamı verilmekte ve 181.200 kuruş olarak gösterilmektedir.

İkinci kısımda, fen memurlarının çalışmalar sırasında yaptıkları masraflar, hendese⁸¹ ve kırtasiye masraflarıdır. Ayrıca dairelerin günlük ve gerekli diğer bütün masraflarının vilayetçe karşılandığı giderler (mefruşat, aydınlatma, ısınma) ki yıllık toplam masrafı 87.000 kuruştur.

birinci amacı, askerî ihtiyaçların yurt içi üretimle karşılanmasıydı. Böylece hem askerî giderlerden tasarruf sağlanacak hem de para yurt dışına çıkmayacaktı. 1880'lerden itibaren ithal malı teknoloji kullanan büyük sanayi işletmeleri ortaya doğmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar bunların en önemlileri pamuklu, yünlü ve ipeklilik dokuma alanlarında bez, iplik ve kumaş üreten fabrikalardır. (Bkz. A. Tabakoğlu, *age.* s.220) Halep'in her çeşit iplik imalatı yanında (Bkz. Halep Vilayet Salnamesi 1307 (1889-1890), s.132). Seracılık, kuyumculuk, marangozluk, sabunculuk, nişastacılık, demircilik, debbağlık, kılıç ve bakır yapımı gibi küçük sanayi faaliyetleri vardı. (Bkz. Halep Vilayet Salnamesi 1307/1889-1890, s. 133). Yine 1910/1913 yılları arasında Antep'te 2620, Urfa, Mardin'de 88, Halep'te 2500 kadar halı el dokumacılığında kullanılan tezgâhlar mevcuttu. Halep'te 780 ton iplik sarfiyatı yapılmakta ve belirtilen tarih arasında 12 milyon kuruş kazanç elde edilmişti. (Bkz. V. Eldem, *age.*, s.88) Bütün bu sanayi sahalarının genişlemesi ve geliştirilmesi için, sanayi odaları ve sanayi mektepleri açılması ve bunlarda mahallî ihtiyaçlara uygun sanayi eğitimi, mahallî sanayi ürünlerinin ve mamullerinin teşviki için müsabakalar ve sergiler açılması ve ödüller verilmesi, mahallî sanayi mamülleri yerlerinin tesis edilmesi gerekiyordu. (Bkz. İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Kânûn-ı Muvakkat, Düstur, Tertib, II, Cilt, 5, No:120, Mad.78/7, Tarih: 17 Rebiülahir 1331 /24 Şubat 1913, s. 202)

⁷⁵ BOA, İ.DH, 33/16, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914.

⁷⁶ BOA, İ.DH, 33/23, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914.

⁷⁷ Yazı işleri devlet kontrolünde olan vilayet matbaasında bir başmuharrir, bir müdür, iki adet yazar, mütercim, hattat ve sandık emini bulunmaktadır.(Bkz. Halep Vilayet Salnamesi.1313 /1895-1896, s. 129)

⁷⁸ BOA, İ.DH, 33/25, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914.

⁷⁹ BOA, İ.DH, 33/26, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914.

⁸⁰ BOA, İ.DH, 33/10, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914.

⁸¹ Hendese riyaziyenin genel ismidir. Osmanlı idaresinde ilk önce okul açma hendesehanede olmuştur. Bu maksatla 1773 tarihinde Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, 1795 tarihinde ise Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılmıştır. (Bkz. Ergin, *age.*, Cilt: 3-4, s. 147-153). Fakat daha büyük inşaatlar için yetişmiş mühendislerin sayıları ve ilimleri yeterli olmayınca, ihtiyaçları giderebilmek için 1884 senesinde Hendese-i Mülkiye Mektebi açılmıştır. (Bkz. Ergin,

Üçüncü kısım ise, tamiratları kapsamaktadır. Bu kısım kendi arasında iki başlık altında verilmiştir. Birincisi, merkez ve Maraş ambar memurları, makinist maaşları, devamlı tamirat maaşları, ambarların yıllık kira bedelleri, yol yapımında kullanılan silindir harcamaları, alet ve yol araçlarının nakliyesi ve bunların tamirleridir. İkincisi ise, Maraş-Antep, Maraş-İslahiye, Maraş-Zeytun, Maarra-Hamdaniye ve Antep-Akçakoyun-Menbiç yollarının tamirat ve inşaat masraflarıdır. Buradan anlaşılın, her vilayet, kendisine bağlı olan kaza ve sancakların yollarını kendisi yapmakta ve çağın şartlarına göre yol yapımında çeşitli aletler kullanılmaktadır. Günümüzde şehirler arası yollar için kullanılan “şose” kelimesi bu yıllarda yollar için kullanılmadığına göre yapılan yolların stabilize yollar olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü kısmın masrafları 4.154.3000 kuruş olarak belirtilmiş, bu kısmın tamamının muhtemel yıllık masrafı 4.422.500 kuruş olarak verilmiştir.

Bu kısmın tamamı bize şu bilgiyi vermektedir: yollar ve geçiş yerlerinin masrafları, buralarda çalışan memur ve hizmetlilerin maaşları, inşaatı yapılacak yerlerin keşif ve tespiti, harcırahları, kırtasiye ve diğer harcamalar, dairelerin döşemesi, aydınlatılması ve sair masraflar, aletler ve makinaların muhafazası için depolar, tamirat masrafları ve Halep vilayetine bağlı sancak, kaza ve nahiyelerin yol yapımı vilayetlerin ve merkezî idarenin sorumluluğu altındadır. Vilayet bütçesinin yarısı bu kalemler için harcanacaktır. Yani devlet ve vilayet yol yapımına büyük önem vermektedir. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan önceki sitemin artık kaldırıldığı, toplumun genel ihtiyaçları olan gereksinimlerin devletin görevleri arasına girdiği anlaşılmaktadır.

8.3. Maarif İşleri⁸²

Bütçede Maarif işleri dört alt başlıktan oluşmaktadır.

İlk önce iptidaiye eğitimi⁸³ ele alınmış ve burada müfettişlerin⁸⁴ maaşları üzerinde durulmuştur. Bunların maaşları için 24.880 kuruş harcama düşünülmüştür.

İkinci kısımda, Maraş İdadisinde görevli olanların maaşları, Maraş Ziraat Okulunda görevli olanların maaşları, ziraat aletleri için yapılacak harcamalar ve yakacak için 137.740 kuruş yıllık harcama öngörülmektedir.

Üçüncü kısım, iptidaiye eğitiminin yüksek kısmı başlığı altında verilmekte ve rüştiye mektepleri⁸⁵ maaşları ile muhtelif yakacak, döşeme ve yapılması gereken tesis masraflarını ihtiva etmektedir ki bunların yekûnu 646.670 kuruş olarak hesaplanmıştır.

age., Cilt: 3-4, s. 1151-1156). Buradaki hendese masraflarından maksat, tapu ve parselasyon harcamaları ve imar masraflarıdır.

⁸². 21 Ocak 1871’de yayımlanan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnâmesi vilayetlerde maarif müdürlüklerinin kurulmasını emretmektedir. (Bkz. B. Kodaman, *age.*, s. 38-39)

⁸³ 1862 yılına kadar iptidailere sıbyan mektebi denilmekteydi. Bu tarihten itibaren sıbyan mekteplerinin yerine iptidaiye denilmiştir. (Bkz. Ergin, *age.*, s. 460) Sultan Abdülhamid 1877-1893 tarihleri arasında Halep’te emlak-ı hümayun içinde 13 iptidai okulu yaptırdı. (Bkz. B. Kodaman, *age.*, s. 87) 1302 (1884/1885 tarihinde Halep’te iptidailerin sayıları doksana varmıştı. (Bkz. Halep Salnamesi, 1302/ 1884/ 1885, s. 204) 1892-1893 yılları arasında Halep’te 604 usul-i atika, 29 usul-i cedide (iptidaiye) okulları toplam 633 okul vardı. (Bkz. Y. Gelişli, *agm.*, s. 37)

⁸⁴. Osmanlı Devleti’nde daha 1838’lerde teftişle ilgili raporların olduğu görülmekle birlikte, 1869 Maarif Nizamnamesi ile resmîyet kazanmış ve teftiş Maarif Nezaretinin resmî görevleri arasında yer almıştır. Bu nizamnameye göre müfettişler Maarif Nezaretinin seçmesi ve padişahın iradesi ile tayin edilmekteydi. (Bkz. B. Kodaman, *age.*, s. 49-50)

⁸⁵ İkinci Mahmud devrinde sıbyan mekteplerinin yetersiz olduğu anlaşılınca bunların bir üstü olarak “sınıf-ı sâni” okullarının açılmasına karar verilmiştir. Daha sonra bu isim padişah tarafından “rüştiye” olarak değiştirilmiştir. (Bkz. B. Kodaman, *age.*, s.91). 1875 yılında Halep’te 11 rüştiye mektebi ve toplam 528 öğrenci okumaktaydı (Bkz. Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 54). İkinci Abdülhamid zamanında bu sayı on yediye çıkarılmıştır. (Bkz. B. Kodaman, *age.*, s. 103) Bunun on üç tanesi Halep merkezde, bir tanesi Maraş’ta ve üç tanesi de Urfa’da bulunmaktadır. (Bkz. B. Kodaman, *age.*, s. 104) Osmanlı hükümeti temel eğitim olarak görülen iptidaiye, rüştiye ve idadilere büyük önem vermektedir. 1891-1892 yıllarında ise, Halep’te 1 mekteb-i idadi, 1 mekteb-i rüştiye-i askerî, bir mekteb-i

Dördüncü kısma gelince; iptidaiyede görev yapan hocaları ve kâtiplerinin maaşları, mahrukat, mefruşat ve binalarda yapılması gereken tesislerin masrafları, Süveydiye’de açılan gece köy mektebinin maaşları, Halep’te hizmet veren gece uygulama okulu ve urban mektebinin masrafları (95.000 kuruş)⁸⁶ için ki toplam 1.400.140 kuruş yıllık harcama yapılacağı tahmin edilmektedir.⁸⁷ Ayrıca bu kısımda Halep Darümuallimin-i İptidaiye diye bir başlık açılmış ve bu okulun Halep gece darümuallimin okulu olduğu belirtilmiştir. Mektebin yıllık maaş giderleri kira, tesis masrafları ve inşaat masrafları ile birlikte 341.300 kuruş olarak tahmin edilmektedir. Bu kısmın sonlarında, gayrimüslim okulları⁸⁸ hususi okullar⁸⁹ ve Antep yetim okulları tahsisatı 162.261 kuruş olarak gösterilmiştir. Maarif işleri kısmının genel yıllık masraf yekûnu ise 2.879.587 kuruştur.

8.4. Ziraat, veterinerlik ve sanayi başlığı altında verilmiştir. Bu bölüm kendi içinde dört kısma ayrılmıştır.

Birinci ve ikinci kısımda çiftlik mektebi ve numune tarlasında⁹⁰ görev yapan müdür, öğretmen ve müstahdemlerin maaşları, hayvanlar için yem bedelleri, talebenin elbise masrafları, öğretim masrafları, tohum ve fidan masrafları, yatakhane, dershane, hamam ve kümes inşaatı, yakacak, aydınlatma, kırtasiye ve diğer muhtelif masraflar ile bahçıvan maaşının yıllık gideri 5.000 kuruştur.⁹¹

Üçüncü kısım, ziraat başlığı altında orman ağaçları fidanlığı başlığı yer almaktadır ve numune tarlası⁹² için satın alınacak arazi, bahçıvan maaşı ve diğer masraflarla birlikte 237.000 kuruşluk ödenek ayrılmıştır.⁹³

Dördüncü kısımda ise, seyyar ziraat öğretmenlerinin⁹⁴ maaşları, ziraat aletleri deposunda çalışanların maaşları, aygır yetiştirmek için seyis maaşları, veteriner aletleri masrafları, yem

rüştiye-i mülki, 90 İslam iptidaiyesi, bir Fransız mektebi 38 gayrimüslim mektebi vardı. (Bkz. Halep Vilayet salnamesi 1308/1891-1892, s. 115).

⁸⁶. Bu maddeden kırk dokuz bin beş yüz kuruşu on dokuzuncu fasla nakledilmiştir. EK:4’ün üçüncü kısmına nakledilmiştir. 1 Teşrinievvel. 1330 /14 Ekim 1914. (İ.DH. Dos.1510, Göm. 9, 1332. Za 14 / 4 Ekim 1914)

⁸⁷. BOA, İ.DH, 33/15, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914)

⁸⁸. Maarif nazırlarından Ahmet Zühtü Paşa’nın 1311 (1894) tarihinde yazdığı yabancı okullar hakkındaki raporunda, Halep merkezde 2, İskenderun’da 1, Cısr-i Şuğur’da 2, Antakya’da 1, Maraş’ta 1, Urfa’da 2 yabancı okul vardı. (Bkz. A. Şişman, Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler, *Türkler*, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.175) 1889-1890 tarihlerinde Halep’te 1 Fransız mektebi ve 38 gayrimüslim mektebi vardı. (Bkz. Halep Vilayet Salnamesi, 1307/1889- 1890, s. 132)

⁸⁹. Amerikalıların Antep’te bir erkek koleji, 1882 tarihinde Maraş’ta açtıkları kız koleji vardı. Kolejlerin iki yıllık hazırlık ve dört yıllık esas eğitimi vardı. Dört yıllık esas eğitim orta öğretimin üstü nitelikteydi. Okulun diplomasını Maarif Nezareti onaylar ve mezun olanlar istedikleri yerde öğretmenlik yapabiliirdi. (Tekeli, İhan, İlkin, Selim, Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999, s. 116-117).

⁹⁰. Numune çiftlik ve tarlaları, damızlık hayvanları, zirai ürünler, ehli hayvanlar, sergi ve at yarışları düzenleme ve ödüllendirme, mahsul cinslerinin ıslahı, vilayetlerin iklimine uygun yeni mahsuller üretimi, ücretsiz fidan ve tohum dağıtımı, zirai merkez durumunda olan yerleşim yerlerinde herkesin faydalanacağı hasat, harman ve kalbur makinaları gibi ziraat aletleri hazırlama, kiralama, ziraat merkezleri ve ziraat yardımlaşma sandıkları kurma, kısacası ziraatın gelişmesine katkı sağlayacak her türlü hususların hazırlanması ve uygulanması için hayata geçirilmelidir. (Bkz. İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertip II. Cilt: 5, No: 120, Mad. 78/4, 17 Rebiülahir, 133/24 Şubat 1913, s. 201).

⁹¹. BOA, İ.DH, 33/18, Tarih:14 Safer 1332/12 Ocak 1914)

⁹². Sultan Abdülmecid zamanında ziraati teşvik için numune çiftliği kurulmuş, bununla açılan mensucat fabrikalarına pamuk yetiştirilmesi de amaçlanmıştır.(Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 1-2, s. 627).

⁹³. BOA, İ.DH, 33/18, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914)

⁹⁴.1847 tarihinde İstanbul yakınlarında bir basma fabrikası kurulması düşünülmüştü. Bu fabrikanın işleyeceği pamuğun yetiştirilmesi için ekiminin yapılışı gerektiğinden, pamuk ziraati için bir mektep açılması düşünülmüş ve İstanbul Yeşilköy yakınlarında bir çiftlik içinde ziraat okulu açılmıştır. (Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 1-2, s. 564). Bu ilk ziraat mektebi aslında bir ziraat tatbikat mektebidir. Talebenin ziraat amelesinden hemen hemen farkı yoktur. Mektep sebebi bilinmeyen bir durumdan dolayı iki buçuk sene sonra kapanmıştır. (Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 1-2, s. 566-567). İkinci ziraat mektebi 1889 senesinde tıbbiye mülkiyesi içinde baytar mektebine giren 25 talebeden 19 tanesi 1891’de inşaatı biten ziraat mektebine leyli (gececi) olarak geçmişlerdir. Asıl ziraat öğrencileri bundan bir

bedelleri, at koşum aletleri⁹⁵, sanayi⁹⁶ mamulleri ve ziraat mahsulleri sergileri masrafları ve bunların dışındaki muhtelif masrafların yekûnu 692.422 kuruştur.⁹⁷

8.5. Sağlık işleri⁹⁸, hastane⁹⁹ maaşları kısmında doktor, hizmetli ve diğer çalışanların maaşları, tıbbî cihaz masrafları, ilaç harcamaları, tekfin, elbise, yakacak, yiyecek ve bunlara ilaveten çeşitli harcamalar için 227.000 kuruş tahsisat öngörülmektedir.

8.6. Vilayet matbaasında¹⁰⁰ kullanılmak için kâğıt, posta ücreti, satın alınacak harflerin masrafları ve diğer masraflar için 80.900 kuruş yıllık harcama öngörülmüştür.

Sonuç

Makalenin esas konusu 1914 tarihli Halep Vilayet bütçesini şekil ve muhteva bakımından incelemektir. Çünkü 1913 yılında çıkarılan “İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati”nden sonra vilayetler ilk defa günümüz bütçe yapımına benzer bütçe hazırlamaya başlamışlardır.

Osmanlı’da bütçe uygulamasını ele aldığımızda üç aşamalı bir değişim görmekteyiz. Birincisi Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Tanzimat’a kadar olan klasik dönem ki İslam mali esaslarına göre bütçeler yapılmıştır. Devlet gelir ve giderlerinden sorumlu olan ve divanda mali hususlarda devlet işlerini temsil eden defterdar idi. Bu dönemde gerek merkezde ve gerekse taşrada gelir-giderlerin düzenlendiği cetveller hazırlanır ve bunlara “*İcmâl-i Varidat ve Mesarifat-ı Hazine-i Âmire*” veya “*Muhasebe-i Varidat ve Mesarif-i Hazine-i Âmire*” denirdi.

Tanzimat ile başlayan ikinci aşama 1838’de Mâliye Nezaretinin kurulduğu ve 1909 tarihine kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde, devletin bütün gelir, giderlerinin tek elde toplanması, harcanması ve vergi gelirlerinin artırılması bu nezaretin başlıca görevleri arasındadır. Tanzimat idarecilerinin başlatmış olduğu Batı modeli mali disiplin ve bütçe hazırlama sistemi ve içeriğinde zaman zaman aksamalar yaşanmış olmasına rağmen, ortaya konan sistem II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki dönemlerinde devam ettirilmiştir. Batı modeli tahminî bütçe yapımı ilk defa 1846’dan itibaren başlatıldıktan sonra, varılan tecrübelerin sonucunda 1855 tarihinde Bütçe Nizamnamesi hazırlanmıştı. Bu nizamname yıllık olarak devletin gelir-gider defterlerinin düzenlenmesi hükmünü getirdi.

Birinci Meşrutiyet’in ilanı akabinde kabul edilen Kanun-ı Esasi’ye göre, kanuni gerekçe olmadan kimseden vergi alınamayacağı, her sene devlet gelir ve giderleri Muvazene-i Umumiye Kanunu (Genel Bütçe Kanunu) çerçevesinde yürürlüğe gireceği, yapılan bütçe ile her sene

sene sonra kabul edilmeye başlanmıştır. Okulun o zamanki adı Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebidir. 1908’den sonra okulun öğrencilerinden, bitki hastalıkları, kimya ve haşeratlar hususunda öğrenim görmeleri için Avrupa’ya gönderilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonunda kapanan okul 1930’da İstanbul Ziraat Mektebi adında tekrar açılmıştır. (Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 1-2, s. 569-570)

⁹⁵. BOA, İ.DH, 33/19, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914)

⁹⁶. Osmanlı’da sanayi mektepleri açma teşebbüsleri 1847 tarihinde başlamışsa da ilk sanayi mektebinin açılışı 1864 tarihinde gerçekleşmiştir. (Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 1-2, s. 627-630). 1911 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti vilayetlerdeki sanayi okullarını “Vilayet Sanayi Mektepleri” adı altında genel bir eğitim kapsamına aldı. Bu talimat ilk eğitim üzerine dört yıllık bir eğitim sistemi getirdi. Her vilayette özel bir komisyon tarafından idare edilecek olan bu okullar, o vilayetin en çok ihtiyacı olan sanayi alanlarında eğitim verecekti. Bu okulların yönetimi ve masrafları 1913 tarihli Vilayetler Hususi İdaresi Kanunu ile bu idarelere bırakılmıştır. (Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *age.*, s. 87)

⁹⁷. BOA, İ.DH, 33/20, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914) BOA, İ.DH, 33/21, Tarih: 14 Safer 1332 / 12 Ocak 1914)

⁹⁸. Çiçek hastalığına karşı aşının hazırlanması için açılmış olan Telkikhane’de (1892) aşı yapılmaya başlandıktan sonra, aşının halka yapılması için aşı memurları yetiştirilmesi düşünülmüştür. Bu maksatla dersler açılmış ve bu derslere devam edenler vilayet ve belediyelerde aşı memuru olarak doktorlar yanında görevlendirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine 1913 tarihinde Sıhhiye Memurları Mektebi açılmıştır. (Bkz. O. Ergin, *age.*, Cilt: 3-4, s. 1194)

⁹⁹. 1889-1890 tarihlerinde Halep’te askerî hastane (Bkz. Halep Vilayet Salnamesi, (1307/ 1889-1890, s. 103), 30 eczane ve 3 sivil hastane vardı. (Bkz. Halep, *age.*, s. 132). Yine aynı tarihte Antep’te bir yetimhane ve bir hastane vardı. (Bkz. Halep *age.*, s. 137)

¹⁰⁰. Yazı işleri devlet kontrolünde olan vilayet matbaasında bir başmuharrir, bir müdür, iki adet yazar, mütercim, hattat ve sandık emini bulunmaktadır. (Bkz. Halep Vilayet Salnamesi 1313/1895-1896, s. 129)

yeniden vergi toplanacağı esası getirilmişti. Bu dönemde bütçe yapma yetkisi Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Ayan'a verilmişti. Yeni düzenleme ile her senen için hazırlanan bütçe padişahın onaylaması ile yürürlüğe girmektedir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1910 tarihinde yürürlüğe giren Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile daha kapsamlı bir düzenleme getirildi. Kanunun birinci kısmı, bütçenin bir yıllık dönem için uygulanması, bütçenin hazırlanması, görüşülmesi ve onaylanmasına ilişkin hükümler kapsamakta, ikinci kısmında bütçe harcamalarının muhasipler tarafından yapılabileceği belirtilmekte, üçüncü kısımda ise Mali Müşavere Encümeni'ni oluşturacak üyeler ve yetkileri yer almaktaydı.

1913 tarihinde yürürlüğe giren, vilayet idaresi ve taşra maliyesinde önemli yenilikler getiren "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati" ise taşra yönetimlerine mali bağımsızlık getirdi. Kanunla taşra yönetimlerinin kendilerine mahsus mal varlıkları, gelir-giderleri ve vilayet bütçeleri oldu. Düstur, T. II. Cilt, 5'de yer alan 120 numaralı bu kanunun 79-86. maddeleri vilayet bütçe yapımını ele aldığından çalışmamızda bu maddelere özellikle yer verilmiştir.

Bu kanunda belirtilen bütçe yapma çerçevesinde (1330/1914) tarihli Halep vilayet bütçesini kapsam ve şekil bakımından inceledik ve Batı tipi bir vilayet bütçesinin nasıl yapıldığını ortaya koymaya çalıştık. Bütçe başlıca şu başlıklardan oluşmaktadır:

a) 1330 Senesi Halep Vilayet Bütçe Nizamnamesi;

b) Tahsili tahmin olunan gelir bütçesi, "elif" cetveli (muhtasar), kısmı on üç asıl ve dört ek olmak üzere on yedi kalemdir. Gelirler içinde maarif için belirlenen öşür en önemli gelir maddesini oluşturmaktadır. Halep tarih boyunca tarım, ticaret ve hayvancılıkta önemli bir yere sahip olmuştur. Gelir kısmında öşürün en fazla gelir maddesi olması bunun bir sonucudur. Gelirlerden faiz maddesi "menafi" ismi altında verilmiş, toplumun hassasiyetinden dolayı "faiz" kelimesi kullanılmamıştır. Ayrıca "sefain" ücreti Vilayet için önemli gelir kaynaklarından birisidir. Fırat, Asi ve Yermuk nehirleri üzerinde yapılan yolcu ve yük taşımacılığından elde edilen gelir, azımsanmayacak kadar çoktur. Dolayısıyla nehir taşımacılığı vilayetin gelir kaynakları arasında yer almıştır.

c) 1330 senesi için kabul edilen ödenek bütçesi olan ve "be" cetvelinde belirtilen sekiz kalem, merkezi hükümet tarafından verilmesi taahhüt edilenlerdir. Bunlar; vilayet meclisi, yol ve köprüler, maarif, sanayi, veterinerlik ve ziraat, sağlık, vilayet matbaası, resmî gazete vb. yerler için ayrılan ödeneklerdir.

d) Değişmesi muhtemel "te" cetveli ki Osmanlı vilayet bütçelerinde önemli bir değişiklik demektir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde devlet gelirleri ve harcamalar arası aktarma yapılmamaktaydı. Yani Tahsisi Varidat Usulü kullanılmaktaydı. Varidata ait meblağlar muhtemeldir ki o gelir kısmının masraflarına harcanmaktaydı. 1871 tarihli talimatta ise masraf cetveli numunesi *dâhiliye, maliye, şer'iyeye, maarif, ticaret ve nafia* biçiminde altı kalemdede gösterilmiştir. 1913 yılında çıkarılan "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati" ile bu hususlar tamamen kaldırılmış ve vilayetler ilk defa günümüz bütçe yapımına benzer bütçe hazırlamaya başlamışlardır. Ayrıca kalemler arası varidat ve masrafların birinden diğerine devri uygulaması yapılmıştır. Makalede bu uygulamanın örnekleri gösterilmiştir. Bütçe kesinleştikten sonra, merkezi hükümet veya Vilayet tarafından harcanması önceden belirtilen bir ödeneğin, ihtiyaç durumunda bir başka kalem mala aktarılması başlatılmıştır. Bu husus için 32, 35 ve 38. dipnotlara bakılabilir.

e) Varidat ilk önce sekiz başlık altında "Be" cetvelinde kısaca belirtilmişti. Bu defa "te" cetvelinde değişmesi muhtemel "varidat" maddeleri daha detaylı olarak ele alınmıştır. Örnek olması bakımından "Meclis-i Umumi ve Memurin-i Hususiye" başlığı içinde harcamalar nerelere yapılacaksa detaylar verilmiştir. Örneğin bu başlık *Meclis azasının yevmiyesi*,

harcırahlar, yol tezkereleri ücreti, Ziraat Bankaları aidatı, vilayet emlak vergisi gibi alt başlıklara ayrılmıştır.

f) Muhassasatın detaylı olarak ele alındığı 43 fasıllık son kısımda ise “varıdat” gelir kalemleri daha detaylı olarak alt başlıklara ayrılmış ve her bir alt başlık için ne kadar harcanma yapılması gerektiği verilmiştir. Böylece her harcama kaleminin yıllık olarak harcayacağı miktar belirtilmiştir.

Bütçenin yapıldığı tarihlerde Osmanlı toplumu henüz sanayileşmenin başlangıcında bile değildi. Sanayi harcamalarını içeren 5. Tabloya baktığımızda, numune tarlaları, tohum ve fidan bedelleri, hayvanlara yem masrafları sanayileşme kapsamında olduğunu görmekteyiz. Günümüz sanayileşme fikirleri ile hemen hemen hiç uyuşmamaktadır. Fakat okul yapımı, öğretmenlerin maaşlarını ödeme ve yol harcırahlarını karşılama, yol yapımı vb. hususlar artık devletin aslı görevleri arasında yer almıştır. Okullar konusunda devlet taşrada iptidaiye, rüştiye, yetim okulları, darülmualiminlere büyük önem vermekte, ayrıca gayrimüslim yabancı okullara dahi ödenek ayırmaktadır. Bütçe metninde “İslami özel okullar”dan söz edilmekte fakat hangileri olduğu belirtilmemektedir. Gayrimüslim okullarla birlikte İslâmî okullara da ödenek tahsisatları yapıldığı ifade edilmektedir.

Dolayısıyla bütçe uygulaması ile devlet, klasik dönemde vakıfların ve bazı hayır sahiplerinin yaptığı harcamaları, yeni dönemde kendisi yapmaktadır. Yeni bütçe sistemi ile eğitim, sağlık, sanayi, ziraat, yol yapımı gibi yatırımlar ve harcamalar devletin görevleri arasına girmiş ve devletin her alanda sosyal politikaları benimsediği görülmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA.İ.DH (İrâde-i Dâhiliye), Ves. No: 33/1-33/26 (14 Safer 1332/ 12 Ocak 1914

BOA.İ.DH (İrâde-i Dâhiliye), Dos.1510, Göm:50, 29 Teşrinievvel 1330/11 Kasım 1914

BOA.İ.DH (İrâde-i Dâhiliye), Dos.1516, Göm.38, 25 Teşrinievvel 1330/7 Kasım 1914

BOA.İ.DH (İrâde-i Dâhiliye), Dos: 1507,Göm. 47, 7 Nisan 1330/ 20 Nisan 1914

BOA.İ.DH (İrâde-i Dâhiliye), Dosya 1510, Gömlek, 9, 1332. Za 14 / 4 Ekim 1914

BOA.İ.DH.(İrâde-i Dâhiliye), Dos:1510, Göm:7, 7.Za. 1332/27 Eylül 1914

Düster ve Salnameler

Dersaadet Köprüleri Rüsüm-ı Müruriyesi Tarifesi, Düster, Tertip I, Cilt: 5,No. 109, 12 Cemaziyelahir 1303/16 Şubat 1886.

Dersaadet Ziraat ve Sanayi Sergi-i Umumisi, Nizamnamesi, Düster, Tertip I, Cilt: 6, No:356, Teşrinievvel, 1309/18 Ekim 1893.

Halep Vilayet Salnamesi, 1307/1889-1890.

Halep Vilayet Salnamesi, 1308 /1891.

Halep Vilayet Salnamesi, 1313/1895-1896.

Halep Vilayet Salnamesi,1302/1884-1885.

İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati, No:120, 17 Rebiülahir, 1331, Düster, Tertip II. Cilt: 5, No:120, 17 Rebiülahir, 1331/24 Şubat 1913.

Muvazene-i Umumiye Kanunu, Düster, Tertip II, Cilt: I. No.119, 1 Ağustos 1325/14 Ağustos 1909.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316/1898.

Turuk ve Maabir Hakkında Nizamname, Düstur, T. I. Cilt: 2, 18 Cemaziyelevvel 1286/ 26 Ağustos 1869.

Turuk ve Maabir Hakkında Nizamnamedir, Düstur, T.II. Cilt: 5, No:120, 17 Rebiülahir, 1331/24 Şubat 1913.

Vilayetin Mesarif-i Umumiyesi Hakkında Talimat, Düstur, T. I. Cilt: II. 5 Safer 1288/26 Nisan 1871.

Zebiha Rüsümünün Miktarı Hakkında Kanun-ı Muvakkat, Düstur, T II. Cilt: 6, No:53, 16 Kânunuevvel 1329 /29 Aralık 1913.

Kitap ve Makaleler

Akar, Şevket Kamil, Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması, *Yeni Türkiye Yayınları*, Cilt: 3, Ankara 1999.

Akarlı, Engin Deniz, *1872–1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.

Akkuş, Yakup, “Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri Nasıl Okunmalıdır” ? *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S. 40, Ankara 2013, s.148, 150, 152, 155.

Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, *Türkler*, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15-16, 19.

Demirel, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 54.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt: 1-4, Eser Matbaası, İstanbul 1997.

Gelişli, Yücel, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri”, *Türkler*, Cilt:15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 37.

Genç, Mehmet, Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, I. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006.

Güran, Tefik, “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Karaköse, Hasan, *1876-1918 Yılları Arası Ortadoğu ve Halep*, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1996.

Kılıç, Selda, “1855 Bütçe Nizamnamesi ve Uygulanması”, *Türkler*, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.359-360

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Mürsel, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.

Nakipoğlu, Aslıhan, “19.Yüzyılda Osmanlı Mâliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Mâliye Nezareti’nin Kurulması”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 5, 2012, S. 2, s. 75, 77.

- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Maliyesi ve Tarihi, Tanzîmât Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, *Devlet ve Toplum*, Cilt:1. 1994, s. 291.
- Öğün, Tuncay, Baş, Halit, “Dicle-Fırat’ta Geleneksel Nehir Taşımacılığı ve I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Kullanımı”, *History Studies*, Volume 8, Issue 3, 2016 September s.85, 86.
- Pamuk, Şevket, “Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)”, *Türkler*, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 247.
- Şahin, Harun, “Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü, (1839-1922)” *The Journal of Science Studies Academic Social*, Cilt: 6, S. 2, 2013, s. 856, 859-864.
- Şener, Abdüllatif, *Sona Doğru Osmanlı*, Birleşik Kitabevi, Ankara 2007.
- Şişman, Ahmet, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Türkler*, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 175.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”, *Türkler*, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 211, 216-219, 221.
- Tekeli, İhan, İlkın, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999.